

Betingelser for opposisjon før og etter 1814

Hilde Sandvik

Tre hendelser fra en hundreårsperiode i Arendals historie kan ramme inn temaet for dette kapitlet:

- Fellesfløtingen i Nidelva for borgere og bønder, som ble innført i 1790-årene etter at en kongelig oppnevnt kommisjon hadde lyttet til bøndenes klager over borgernes maktmisbruk
- Kornopptøyene i nødsåret 1813, da bøndene og borgerbevæpningen støtte sammen og militæret ble innkalt som ordensmakt.
- Stiftelsen av Arbeiderpartiet i 1887

Hendelsene illustrerer det enkle poenget at betingelsene for kritikk og opposisjon har forandret seg fra enevelde til konstitusjonelt monarki. Samtidig skal det understrekes at militæret ble brukt som ordensmakt også etter 1814, og da Arbeiderpartiet ble stiftet i 1887, hadde menn fortsatt ikke allmenn stemmerett i Norge. Historien om betingelsene for opposisjon er ingen rettlinjet historie.

I dette kapitlet vil jeg belyse spørsmålene om kontinuitet og endring. Jeg vil ta for meg opposisjon både før og etter 1814, med vekt på arenaer og framgangsmåter. Men først noen ord om selve vendepunktet.

Vendepunkt

1814 er det store vendepunktet i moderne norsk konstitusjonell historie. 17. mai-grunnloven og 4. november-grunnloven klarte å sikre et parlament med reell makt. Kongemakten var fortsatt sterk, men hadde bare utsettende veto i lovsaker. At 1814 ble et reelt vendepunkt også for opposisjonen, skyldtes ikke minst at stemmeretten og valgbarheten ble vid. På et Agderseminar kan det være på sin plass å minne om at det var egden Teis Lundegaard som reiste seg på Eidsvoll og sa klart at det var mannen og ikke jorda som skulle tale på tinget. Christian Magnus Falsens elitistiske prosjekt basert på stemmerett for større selveiere falt sammen. Samtlige norske mannlige selveiere og leilendinger over 25 år, uansett hvor små gårder de skattet av, fikk stemmerett. Dette satte sitt preg på det norske politiske landskapet for resten av hundreåret.

1814 var ikke et vendepunkt når det gjaldt aksept for bred folkelig deltakelse i politikken. Bevegelsene som preget norsk politikk i siste halvdel av 1800-tallet, fikk sitt oppsving først fra 1840-tallet. Også her var Agder et kjerneområde for avholdsbevegelser og lavkirkelighet, for Jaabæks bondevennbevegelse og for kvinneforeninger. Også arbeideropposisjonen ble organisert bredt med Thranebevegelsen i 1849–51. På Agder hadde arbeiderforeningene bred oppslutning blant gårdbrukere og arbeidere, og medlemslistene talte både skipsredere og skippere. Den sindige tømmermannen Fritz Jensen ledet foreningen i Kristiansand. Men Thrane og sentrale folk i arbeiderforeningene ble satt under tiltale og dømt, og bevegelsen gikk i oppløsning. Først med partidannelsene i 1880-årene ble det stiftet et parti for parlamentarisk arbeideropposisjon. Allmenn stemmerett for menn og kvinner var fortsatt bare en sak på den politiske dagsordenen.

Kontinuitet: Vern om de konstitusjonelle makter og betingelser for opposisjon

Som argument for kontinuiteten i samfunnslivet før og etter 1814 har historikere pekt på stabiliteten i lov- og embetsverket. Den revisjon av lovverket som Grunnlovens § 94 la opp til, ble ikke gjennomført før i 1842,

med kriminalloven, og noen samlet sivillov kom aldri.¹ Hva innebar dette når det gjaldt betingelser for opposisjon, og hva sier denne sendrettingen om slike betingelser? I teorien er dette enkelt: Skiftende betingelser for opposisjon før og etter 1814 dreier seg om konstitusjon, makt og legitimering av makt. Under det dansk-norske eneveldet var all makt ifølge kongeloven fra 1665 samlet hos det «ypperste hoved på jorden»: Kongen. Eneveldet anerkjente ikke behovet for opposisjon. Fra 1814 fikk Norge en grunnlov basert på prinsippet om maktfordeling mellom den lovgivende, utøvende og dømmende makt, altså «de konstitusjonelle makter» – i flertall. Den lovgivende makten skulle drøfte sakene og stemme over dem. Det innebar en aksept for uenighet og opposisjon.

Men også det konstitusjonelle monarkiet hvilte på et forbud mot å krenke de konstitusjonelle makter. Med Grunnlovens § 100 ble trykkefrihet og ytringsfrihet grunnlovsfestet, men med en viktig presisering. I paragrafens midtparti ble det bygd inn et forbud mot å oppfordre til ulydighet mot lovene, krenke religionen, sedeligheten og de konstitusjonelle makter, og forbud mot å framsette falske og ærekrenkende beskyldinger. Paragrafens avsluttende setning som gjaldt ytringsfrihet om statsstyrelsen, var begrenset til «de frimodige ytringer». Begrepet var kanskje vagt og ble trolig oppfattet vidt av de fleste. Men lovkyndige kunne nikke gjenkjennende til et begrep fra eneveldets innstramming av kritiske ytringer i den såkalte Trykkefrihetsforordningen av 1799. Den hadde også oppfordret til «frimodige ytringer» i motsetning til straffverdig «trykkefrekhet».² Grunnloven hadde ingen bestemmelser om forsamlingsfrihet som kunne veie opp for dette. Det kunne tolkes som en bekreftelse på at det gamle forbudet mot ulovlige allmuesamlinger sto ved lag, og at dette var i tråd med konstitusjonens vern om de konstitusjonelle makter. § 99 i Grunnloven åpnet for anvendelse av militærmakt når politiet eller fogden hadde lest opprørsloven for forsamlingen.

1 Sandvik, H. og Michalsen, D. (2013). *Kodifikasjon og konstitusjon. Grunnloven § 94s krav til lov-bøker i norsk historie*.

2 Michalsen, D. (2010). «Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhet». Johan Frederik Wilhelm Schlegel, Astræa og trykkefrihetens grenser, i H. Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*.

Det ble i første omgang opp til rettsvesenet, i neste omgang opp til lovgiver gjennom norske straffelover, å konkretisere Grunnlovens artikler. Å oppfordre til ulydighet mot lovene var straffbart ifølge kriminalloven av 1842 og straffeloven av 1902, og er det fortsatt i 2005-straffeloven. Å begå selvtekt, befri en arrestant fra arresten eller utøve vold mot offentlig tjenestemann *var* og *er* straffverdige i samtlige straffelover. Det var straffnivået som ble endret. Der Christian V's Norske Lov (1687) foreskrev dødsstraff for å oppfordre til ulydighet mot lovene, fastsatte kriminalloven av 1842 og straffeloven av 1902 tvangsarbeid, fengsel eller bøter.³ Viktigere enn straffelovene er selvsagt utviklingen av rettsoppfatninger, som dels kan avleses av rettspraksis. At en lov foreskriver dødsstraff, betyr ikke nødvendigvis at dødsstraff blir anvendt. Bestemmelsen om dødsstraff som Christian V's Norske Lov foreskrev, ble svært sjelden anvendt. Alt fra første stund etter bruddet med eneveldet var spørsmålet rettsvesenet måtte avklare: Hvilken opposisjon skulle tåles? For å forstå denne avklaringen er det nødvendig å ta et tilbakeblikk på vilkårene for opposisjon under eneveldet.

Eneveldets legitimering og selvforståelse

På 1700-tallet ble eneveldet møtt med kritikk i Europa. Ironiske britiske kritikere harselerte over det forstokkede danske styresettet, som ikke var basert på maktfordelingsprinsippet. Men med utgangspunkt i Montesquieus tredeling av styreformene i despoti, monarki og republikk insisterte eneveldets forsvarere på at dette absolutt ikke var en despotisk styreform: I Danmark-Norge rådet lov og rett, ikke vilkårlighet. Eneveldets selvforståelse, dets legitimering, var at det bedre enn andre styreformer visste å sikre det allmennes beste. Som styreform var eneveldet hevet over særinteresser som ville ha dominert et republikansk styre. I tråd med denne selvpoppfatningen framhevet eneveldets talsmenn monarkens vilje til å lytte til sine undersåtter. De mente eneveldet åpnet for at informasjon fra

---

3 Christian V's Norske Lov (1687) 6–4–14, Kriminalloven (1842), 10–13, Straffeloven (1902) § 140, Straffeloven av 2005 § 183 og § 155–160.

alle rikets deler skulle nå Kongen, slik at han kunne treffe avgjørelser til beste for allmennheten.

Denne selvforståelsen ble fulgt opp av datidens skribenter. I 1791, da revolusjonen i Frankrike rystet Europa, reflekterte Christen Pram i tidskriftet *Minerva* over betingelsene for reformer til det allmennes beste: Mens Frankrike måtte gå til revolusjon for å gjennomføre landreformer, hadde den milde kong Christian allerede innført landboreformer i Danmark. Jens Arup Seip karakteriserte dette argumentet som argumentet om «det revolusjonære enevelde» i den velkjente artikkelen «Teorien om det opinionsstyrte enevelde» fra 1958.⁴ I denne artikkelen tar Seip for seg tekster av diverse statslærde og skribenter i 1700-tallets andre halvdel og vurderer deres argumenter for trykkefrihet. Seip understreker at det han kaller «en teori om det opinionsstyrte enevelde», nettopp var en teori, og at tekstene fra 1700-tallets Danmark kunne leses som apologier, altså forsvar for trykkefriheten. «Opinionsstyrt enevelde» var med andre ord ikke ment som en beskrivelse. Det ville neppe falt en maktkritiker som Seip inn å påstå at eneveldet faktisk var opinionsstyrt. Hans poeng er derimot at det blant 1700-tallets embetsmenn og statslærde var bygd opp en selvforståelse, en teori, om at de gjennom sine ytringer kunne gi monarken verdifulle råd, og at denne selvoppfatningen var viktig for at vi fikk overgangen til et konstitusjonelt monarki i 1814.

Seip konstaterte at det var flere røster som kom til orde under eneveldet, også kritiske. Vilråene for offentlige ytringer var «forbausende gode» i perioden mellom kronprins Fredriks kupp i 1784 og innstramningen som kom med den såkalte trykkefrihetsforordningen i 1799, hevdet Seip:

Sammenfattende må det allikevel sies at vilråene for meningsytringer, især i den andre perioden [1784–1799] var forbausende gode. En må regne med at den stille sensur, om ikke den uttrykkelige, har virket hemmende på uforbeholdne uttalelser om eksisterende institusjoner, men at det med hensyn til generelt formulerte uttalelser var temmelig fritt løp». [...] Den ganske store ytringsfrihet

4 Seip, J. A. (1958). *Teorien om det opinionsstyrte eneveldet*, *Historisk tidsskrift* 1958, s. 397–464. Om Pram s. 455.

var et vilkår for en bred og kraftig opinionsdannelse. To andre forutsetninger var også tilstede: en periodisk litteratur og et aktivt foreningsliv.⁵

Seip nevner landhusholdningsselskapene og frimurerne som hadde losjer i Norge fra 1749. Det Seip ikke nevner, men som historikere senere har lagt vekt på, er at disse selskapene hadde medlemmer fra kongehuset og sto under kongelig beskyttelse. Seips artikkel handler heller ikke om vilkår for meningsytringer i videre forstand. Den dreier seg ikke om forbudet mot allmuesamlinger, og ikke om myndighetenes reaksjon mot Lofthusrørsla eller Hans Nielsen Hauge. Seips artikkel har et avgrenset tema. Historikergenerasjoner både før og etter Seip har hatt et bredere sikte når de har vurdert vilkårene for meningsytringer og opposisjon under eneveldet.

Det dansk-norske eneveldet var det mest eneveldige i Europa, vest for Russland. Riksrådet var avskaffet i 1660, i og med innføringen av eneveldet, og det var ingen organer for opposisjon. Det var heller ikke noen arena for aristokratisk opposisjon, slik tilfellet var i Frankrike med parlamentene, eller i Habsburgriket med den ungarske adelig dominerte stenderforsamlingen. Forhåndssensur var innført med reformasjonen og ble ikke opphevet før i 1770. Deretter ble alle trykksaker fortsatt gransket og kunne stanses av politiet og domstolene. Trykkerier, tidsskrifter og presse var med andre ord slett ikke en tilstrekkelig betingelse for frie ytringer. Trykkpressen kunne brukes til lojale, religiøse skrifter, kongepanegyrikk og til mengder av nyttig og praktisk – men politisk ufarlig – stoff. Historikere har understreket at både lovverket og den stille sensur faktisk virket.⁶

Arenaer for protest

Eneveldet hadde som alle regimer bruk for møteplasser mellom folk og øvrighet, for å informere og forplikte undersåttene, men også for å utøve lov og rett. I Norge hadde tinget vært en møteplass for konfliktløsning siden langt tilbake i førstatlig tid. Fra middelalderen var tinget, kirken og

5 Seip 1958:403.

6 Rian, Ø. (2014). *Sensuren i Danmark-Norge: vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*.

kirkebakken de viktigste arenaene for møte mellom folk og øvrighet, og slik fortsatte det å være gjennom hundreårene under dansk styre. Myn-dighetene ønsket ikke at tinget skulle brukes til protest og opposisjon. Det kom forbud mot at andre enn Kongens fogd kunne sammenkalle til ting. Christian V's Norske Lov (1687) satte dødsstraff for å oppfordre til ulydighet når Kongens lov ble forkynt på tinget. Det ble klassifisert som majestetsforbrytelse. Protestaksjoner ble møtt med nye lover som presi-serte forbudet. Strilenes protest i Bergen i 1765 mot ekstraskatten førte til en forordning som anga hvordan lederne for slike aksjoner skulle straffes med festningsarbeid, alt etter hvor alvorlig man anså aksjonen for å være. Denne forordningen ble brukt mot Christian Lofthus i 1787, og den ble ikke opphevet i 1814. «Ulovlige allmueforsamlinger», som det het i det alfabetiske registeret til de voluminøse samlingene av forordninger, viste til 1765-forordningen, som hadde forbud mot å samle allmuen ved hjelp av brev eller budstikke, og til konventikkelpakaten av 1741. Ingen av disse ble opphevet i 1814, de sto ved lag helt fram til 1842. Eneveldet hadde hatt bruk for møteplasser mellom undersåtter og øvrighet, men ikke forsamlingsfrihet. Det nye regimet hadde heller ikke noe akutt behov for å åpne for slik frihet.

Det er et elementært metodisk poeng i historieforskning at lover er normative kilder som forteller mest om lovgivers intensjon, ikke nødven-digvis om praksis. Allmuens mulighet for opposisjon må med andre ord studeres konkret og lokalt. Flere slike studier foreligger av skatteprotester, kornopptøyer og protester mot maktmisbruk.⁷ Andre, mindre drama-tiske protester viser hvordan allmuen kunne vinne fram ved rettighets-basert argumentasjon, ved godt underbygde klager og ved henvisning til lov og rett.⁸ Andre møteplasser mellom folk og øvrighet, som bispevisita-ser, fattig- og skolekommisjoner samt sogneselskaper er også undersøkt.⁹

7 Dørum, K. og Sandvik, H. (red.) (2012). *Opptøyer i Norge 1750–1850*.

8 Dørum, K. (2006). Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet, *Historisk tidskrift*.

9 Bjerkås, T. (2017). From the Parish to the Public Realm. Changing terms of local government in Norway between absolutism and constitutional rule, *Scandinavian Journal of History*, 2017. Fra eneveldets scene mot representative forsamlinger: visitasen som offentlig arena i Norge, ca. 1750–1850, *Sjuttonhundratal* 2015.

Lett tilgjengelig materiale for videre undersøkelser er nå kommet til med Margit Løylands utgivelse av *Lofthusoppreisten*.¹⁰

En for alle

Myndighetenes kriminalisering av folkelig protest førte til uhyre store kommisjonsrapporter med utskrift av avhør fra flere rettsinstanser. Dette materialet kan brukes i historieforskningen, som kilder til studier av organisering og lederskap. Men undersøkelseskommisjonsrapporter er ikke uproblematiske som kilder til folkelig protest. Aksjonistene holdt sammen. De sto én for alle, alle for én, og holdt for eksempel fast ved at ingen verken hadde hørt eller sett noe som helst. Resultatet kunne da bli at myndighetene til slutt nærmest på måfå plukket ut noen de mente hadde vært mest aktive, for å ha noen som kunne ansvarliggjøres. Det skjedde under undersøkelsene av opptøyene mot ekstraskatten i Bergen i 1765, der de fant fram til en overivrig student, Jocum de Lange, og tre andre. På Karmøy i 1801 gikk folk sammen om å befri en arrestant, og lot nøkkelen gå fra hånd til hånd.¹¹ Militæret ble mobilisert for å gjenopprette lov og orden. Men da bygdefolket sto samlet, senket de geværene og gjorde retrett. Lederen ble senere lurt i en felle og arrestert. Men taktikken med «én for alle, alle for én» kunne også føre til at det ble gjort kort prosess med samtlige. Da matrosene på skipet *Høyenhald* under Den store nordiske krig i 1711 våget seg til å levere en klage, og alle 60 satte navnene sine under i form av en kompassrose, endte det med at samtlige ble bundet til masten og pisket etter tur – dette ifølge rykter som bonde-sønnen og matrosen Trosner noterte i dagboka.¹²

Men på landjorda var det vanskeligere. Avgjørelsen om spissrot for samtlige utskrevne fra Oppdal som nektet militærtjeneste i 1752, ser ikke

10 Løyland, M. (2018). *Lofthusoppreisten. Rettsmateriale frå kommisjon og høgsterett 1787–99*.

11 Østrem, N. O. (2012). Krigsskip mot skattenektarane på Karmøy, i K. Dørum og H. Sandvik, *Opptøyer i Norge 1750–1850*.

12 Trosner 22. november 1711, s. 548. Dagboka i original oppbevares på Riksarkivet og finnes skannet på Riksarkivets sider: <http://arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Riksarkivet/Norges-dokumentarv-Riksarkivet/Nils-Trosners-dagbok-1710-1714>.

ut til å ha blitt eksekvert.¹³ Å straffe et kompani soldater var vanskelig nok, men å straffe og sperre inne hele bygdelag som protesterte, var rett og slett ikke mulig. Rogalendingenes protest mot ekstraskatten i 1765, der over tusen mann samlet seg på tingstedet Finnøy, ser ikke ut til å ha ført til straff.¹⁴ Grunnene er for så vidt enkle. Ikke var det fengsler som var store nok. Og hva ville skjedd med skatt og forsørgelsesbyrde? Riktignok hadde Danmark kolonier, derfor kunne de ha arrestert samtlige og deportert dem, slik engelske og franske myndigheter deporterte sine brysomme undersåtter til Amerika eller Australia. Men bortsett fra enkelte ledere, slik som arbeiderlederen Storhoff fra Kongsberg, som ble tvangsutskrevet som soldat til Vestindia, og skribentene Jakob Christian Bie og Peter Collett, som ble overført til henholdsvis Trankebar og St. Croix, er det få eksempler på deportasjoner fra det dansk-norske riket. Til de såkalte *fiskerleiene* i Finnmark ble det sendt noen få seksualforbrytere. Bøtestraff og drøye saksomkostninger fordelt på alle lot seg derimot bruke, og dette ble ofte praktisert, gjerne sammen med harde tukthus- eller festningsstraffer for lederne. Dødsdommen over Anders Olson Lysne, som ble utpekt som leder for Lærdal-bøndenes militærnekt i 1801, er det eneste tilfellet av gjennomført dødsstraff for protest i eneveldets siste tid i Norge.

Eneveldet hadde oppskriften klar når man ante opprør. Da gjaldt det å ta lederne og sende inn militæret som ordensmakt. Dette var myndighetens «svarrepertoar», som Ingrid Fiskaa har formulert det.¹⁵ Myndighetene rådet over definisjonsmakten, og kunne bestemme om protester skulle ansees som opprør, opptøyer, «stempling» eller mindre farlige tumulter. Stempelet som opprørsk, opptøyer eller stempling innebar et signal om at lederne skulle tas, for på den måten å stoppe protesten. Det skjedde med strilenes protest mot ekstraskatten, Lofthusreisingas protest mot maktmisbruk og Haugerørslas ønske om forsamlingsfrihet, for å nevne noen eksempler fra siste halvdel av 1700-tallet. Lederne ble dømt

13 Dørum, K. (2017). Bondemotstand og folkelig opposisjon under eneveldet, i K. Dørum og T. Bjerckås, *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660–1814* s. 486–490.

14 Dyrvik, S. (1978). *Den lange fredstiden 1720–1784*, Norges Historie bd. 8, s. 426–427.

15 Fiskaa, I. (2012). Lofthusreisinga i Agder og Telemark 1786–87, i K. Dørum og H. Sandvik, *Opp-tøyer i Norge 1750–1850*, s. 125.

til tukthus og festningsstraff. Også i diverse andre protester – som skatteprotesten på Karmøy i 1801 og kornopptøyene i kriseåret 1813, inkludert protestene i Arendal – ble lederne dømt til tvangsarbeid på tukthus og på festningene.¹⁶

Seire for opposisjon

Misnøyen var ikke grunnløs, og noen ganger ga protestene resultater. Det kunne skje at myndighetene lyttet og at argumentene nådde fram. Ekstraskatten ble avskaffet i Norge i 1772. Utlikning av en koppeskatt for alle over 12 år var rett og slett for vanskelig å gjennomføre i Norge, der godset ikke var den administrative enhet. I Danmark sto skatten ved lag til ca. 1800. Klagene som kommisjonene etter Lofthusreisninga fikk høre, overbeviste myndighetene om arendalsborgerenes maktmisbruk. Borgerne hadde latt tømmeret sitt ligge som en propp i elva og sperret for bøndenes fløting. Ved høstflommen nådde borgernes tømmer skutene som lå og venta, mens bøndenes tømmer ble liggende og råtne ved elvebredden. Kommisjonen tilrådte innføring av fellesfløting i Nidelva, og slik ble det.¹⁷ Trolig var også bøndenes klager over embetsmenns maktmisbruk medvirkende til at det ble innført nytt sportelreglement for embetshandlinger i 1788.

Kornopptøyene i Dybvåg i 1801, der folk viste fram barkebrød for å få byfogden i Risør til å ta et skip i arrest, og kornopptøyene langs hele kysten i 1813, blant annet i Arendal, var påminnelser om folkets krav om at myndighetene måtte hjelpe til med å skaffe korn. Det minner om hva E. P. Thomson skriver i sin artikkel fra 1971, «Moral economy and the English crowd», om folkelige protester i England og deres appell til myndighetenes forpliktende ansvar. I Norge er kornmagasinene som ble reist i sogn etter sogn på 1700-tallet, ofte med embetsmenns hjelp, et uttrykk

16 Pedersen, A., Kornoppløpet i Arendal 1813; Sande, S., Kornoppløpene på Toten og i Trondheim, begge i K. Dørum og H. Sandvik *Opptøyer i Norge 1750–1850*. Oslo 2012.

17 Sætra, G. (1980). *Embetsmann, Bonde, Borger – konflikten mellom trelasthandlere i Arendal og bønder i opplandet 1782–1795*.

for denne forpliktelsen.¹⁸ Opptøyene på Toten i 1813 dreide seg nettopp om å få lensmannen til å åpne kornmagasinet.

Spørsmålet om betingelsene for opposisjon kan presiseres til et spørsmål om protester og opposisjon faktisk ga resultater. Svaret må bli betinget: Noen ganger vant folk fram, andre ganger var det absolutt ikke gehør.

Supplikker

Supplikker representerte på denne tiden en kontrollert, men direkte kanal mellom undersåtter og myndigheter. Supplikkene er blitt karakterisert som et informasjonssystem.¹⁹ Undersøkelser av supplikker har vist at embetsmenn og borgere var overrepresentert. De brukte supplikker blant annet for å komme med innspill. Steinar Supphellen har understreket at initiativ nedenfra satte i gang mange lovprosesser.

På grunnlag av supplikker vart ein stor del av avgjerdene i konkrete saker tekne opp gjennom heile systemet, og på grunnlag av supplikker vart mange av dei store avgjerdene på toppen tekne, dei som ga utviklinga retning og innverknad på samfunnsforholda generelt.²⁰

Generalprokurør Henrik Stampes erklæringer fra 1760- og 1780-årene, som ble utgitt i 1790-årene, viser hvordan dette fungerte.²¹ Danske kanselli mottok en supplikk, f.eks. om fattige koner som ikke kunne forsørge seg selv. I vanskelige saker trådte Stampe til. Generalprokurøren veide hensynene, f.eks. til laug og til byens fattigutgifter, mot hverandre, og avga innstilling som kunne resultere i en forordning, dvs. lov, eller en instruks. Utgivelsene av generalprokurørens erklæringer kan en dermed lese som nettopp et slags forsvar for at monarki ikke var despoti, men nettopp tok hensyn til undersåttene, og at monarkiet i opplysningens ånd søkte

18 Pedersen, A. og Munch-Møller, M. G. (2012). Protester i nød tid, i K. Dørum og H. Sandvik, *Opptøyer i Norge 1750–1850*, s. 256.

19 Maliks, J. (2011). *Vilkår for offentlighet. Sensur, økonomi og transformasjonen av det offentlige rom i Danmark-Norge 1730–1770*.

20 Supphellen, S. (1978). Supplikken som institusjon i norsk historie, *Historisk tidsskrift*, 1978, s. 185.

21 Stampe, H.: *Erklæringer, Breve og Forestillinger, Generalprokurorembedet vedkommende*, bd. 1–6, 1793–1807.

informasjon for deretter å ta avgjørelser ut fra en helhetsbetraktning. I dette lå ingen ambisjon om større sosial likhet. Helhetsbetraktninger kunne uten problemer baseres på forskjell, på privilegier for kjøpmenn og for København. Ulikhet og forfordeling var rett og slett myndighetens økonomiske og politiske virkemidler i dette samfunnet. Tanken var at et styrket borgerskap ville øke handelen og dermed rikets inntekter.

Tidsskriftene og det trykte ord

Tidsskriftfloraen og de mange historiske og statsvitenskapelige avhandlingene som ble levert under eneveldet, har også blitt gjenstand for nye undersøkelser. Undersøkelsene av tidsskriftene har vist hvordan en kunne balansere kritikk. Et viktig poeng er at begrensninger som lå på avisene om ikke å bringe visse typer nyheter, ikke var like strenge for tidsskrifter.²² Tidsskriftene er en interessant kilde for å studere det som ikke nødvendigvis var opposisjon, men innspill til hvordan ting burde gjøres bedre, som nye metoder i åkerdyrking, grundige debatter om fordeler og ulemper ved luksus, men også kritiske innspill om laugenes skadelige virkning. I tidsskriftet *Minerva* brakte Christen Pram i spalten «Historien» aktuelle referater om alt fra parlamentsforhandlinger i London om opphevelse av slaveri og irske opprør, til nyheter fra den franske revolusjon. Tidsskriftoffentligheten må ha påvirket abonnentene, som stort sett var embetsmenn og annen øvrighet. Kanskje har den til og med hatt innvirkning på deres menneskesyn.²³ Det var også et marked for kritiske aviser. I Trondheim utga Mathias Conrad Peterson *Throndhjemse Tidende* i tidsrommet 1795–1800 og talte varmt for ytringsfrihet. I Bergen ga Bernt Børresen ut tidsskriftet *Den Snaksomme Bergenser* i årene 1794–96, også den med et program om trykkefrihet og behovet for åpenhet og kritikk. Det danske *Kritik og Antikritik*, det norske *Hermoder* og en rekke andre tidsskrifter synliggjorde hva offentlig, opplyst debatt kunne være. Kritiske skrifter og bøker kunne finansieres ved subskripsjon. Det

22 Nøding, A., Krefting, E. og Ringvej, M. (2014). *En pokkers Skrivesyge: 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*.

23 Evju, H. (2010). Frihet som politisk problem i dansk-norske tidsskrifter 1784–1799, i H. Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*.

skjedde med den danske utgivelsen av Adam Smiths *Wealth of Nations*, som utkom bare et par år etter den engelske utgaven i 1776. Den danske utgaven hadde flest norske abonnenter.

For embetsmenn som skrev og leste slike publikasjoner og andre fagtidsskrifter innen juss, religion, naturvitenskap og litteratur, var det en verden av tanker og impulser som åpnet seg. Men nettopp fordi lesergruppen var eksklusiv, var dette også akseptabelt for myndighetene. Til og med Adam Smiths kritiske appell om frihandel og kritikk av merkantilismen, som fant gjenklang hos framgangsrike handelsborgere, kunne interessere myndighetene. Også de ønsket mer handel.

Grensene. Trykkefrihetsforordningen av 1799

Det som ikke var tillatt, var å stille spørsmål ved selve eneveldet. *Trykkefrihet* skulle en ha seg frabedt. I dønningene etter den franske revolusjon kom trykkefrihetsforordningen i 1799. Her strammet eneveldet grepet. Angrep på eneveldet skulle straffes med landsforvisning. Det var derimot fortsatt trykkefrihet for «frimodige ytringer».

Øystein Rian har understreket den systematiske svekkingen av muligheter for kritiske ytringer: fra teologiens ortodoksi, sensuren av alt trykt, forbudet mot innførsel av bøker, de ynkelige få trykkeriene i Norge, avisprivilegiene som var få og som ikke tillot virkelig nyhetsformidling i norske aviser.²⁴ Rian har pekt på hvordan politikken virket. Den førte til selvsensur. Noen tiet i protest da 1799-forordningen kom. Mathias Conrad Peterson i Trondheim la ned sin avis i 1800.²⁵ Noen våget likevel, selv under nye lover: Hans Nielsen Hauge fikk trykt over 200 000 eksemplarer av bøkene sine i årene 1796–1804, altså etter at trykkefrihetsforordningen var blitt iverksatt. *Den christelige Lære, forklaret over Epistlerne og Evangelierne* ble utgitt i København i 1800. Boka, som var på hele 800 sider, var skrevet mens Hauge satt arrestert i tukthus og fengsler. I 1804 ble Hauge på ny arrestert og til slutt dømt, blant annet for brudd på konventikkelplakaten fra 1741. Bøkene hans ble forbudt og skulle beslaglegges.

24 Rian, Ø. (2014). *Sensuren i Danmark-Norge. Villkårene for offentlige ytringer 1536–1814*.

25 Ringvej, M., (2014). Matthias Conrad Peterson (1761–1833), i M. Eide (red.), *Journalistikkens norske klassikere ... ved noen av dem*.

Foreningene

På 1700-tallet ble det opprettet landhusholdningsselskaper, dramatiske selskaper samt vitenskapelige og topografiske selskaper. Samtlige hadde sikret seg myndighetenes aksept, gjerne med kongelig beskyttelse. Frimurerne hadde sine losjer i Norge fra 1749 – også disse med kongelig støtte og deltakelse fra høye embetsmenn og borgerskapets elite. Stattholderen hadde selv tatt initiativ til klubber, som Halfdans klubb i Christiania.

Selskapet for Norges Vel ble grunnlagt da eneveldet måtte løсне grepet på grunn av kommunikasjonsvanskelighetene Napoleonskrigene skapte. Det ble organisert lokalavdelinger, først med byavdelinger og senere sogneselskaper. Selskapet sto for prisutdelinger og ga ut avisa *Budstikken* (1809–1861). Selskapet, som hadde betydelig oppslutning blant embetsmennene, frontet en opprørsak, et universitet i Norge, og de fikk gjennomslag. Etter 1814 ble selskapet et solid forum for de etablerte og for landbruket.

Det politiske system av 1814 og betingelsene for opposisjon fram til ca. 1870

Fram til det i 1870 ble innført årlige storting, var det den utøvende makt med konge, stattholder, regjering og departementer som møtte den folkelige opposisjonen mellom stortingssesjonene, som ble holdt hvert tredje år. Som nevnt ble ikke lovverket endret i særlig grad, det måtte søkes om en rekke saker, og klager over skatt og søknader om utsettelse eller nedsettelse ble som før sendt inn til sentralt hold. Supplikker, eller «andragender» som det nå ble kalt, strømmet derfor inn til departementskontorene i Christiania, slik de tidligere hadde strømmet til København. Det var i samsvar med § 15 i 4. november-grunnloven, som klart sa at andragender til Kongen skulle innleveres til den norske regjering.²⁶ Noen henvendte seg også direkte til kongen, som stort sett oppholdt seg i Stockholm. Det er ikke så underlig, all den tid kongens sentrale posisjon ble synliggjort ved

---

²⁶ Grunnloven (4. november) § 15: Alle Andragender fra Norske Borgere til Kongen, skulle først indleveres til den Norske Regjering, og forsynes med sammes Betænkning, forinden de afgjøres. I Almindelighed maae ingen Norske Sager afgjøres, uden at den i Norge værende Regjerings Betænkning er indhentet, medmindre vigtige Hindringer maatte forbyde saadant.

at svar på henvendelsene kom i kongens navn slik de hadde gjort før 1814, men nå med statsrådenes signaturer. Hvis det dreide seg om rutinesaker, kom svarene i form av ferdigtrykte kongebrev. Lokalt og regionalt var det som tidligere embetsmenn som representerte den utøvende makt.

Når Stortinget hvert tredje år var samlet i hovedstaden, behandlet det en rekke innkomne forslag. At brede lag av folket raskt hadde forstått at det dreide seg om et nytt politisk system, der den lovgivende makt var en ny arena, og der det var mulig å påvirke stortingsrepresentanter, vises klart ved stortingssesjonen i 1818. Bygder over hele Østlandet sendte klager på skatten til Stortinget. Da Stortinget likevel holdt fast ved finanspolitikken, toget østlandsbøndene mot Christiania for å «snakke med Stortinget».²⁷ I samtlige stortingssesjoner deretter mottok Stortinget klager og lovforslag om det meste. Sommeren 1851 sendte Thranerørslas arbeiderforeninger, som var samlet til sentralmøte, en delegasjon til Stortinget. 16. juni fikk delegasjonen møte Stortingets oppnevnte arbeiderkomite.

I tillegg til den utøvende makt, var domstolene og pressen i kontinuerlig virksomhet mellom stortingssesjonene. Misnøye kunne som før formuleres som rettsspørsmål og føres for domstolene. Det nye var pressen. Før 1814 hadde det bare vært fire trykkerier i Norge og et begrenset antall aviser. Nå ble det etablert en rekke nye aviser, og dristige redaktører våget å utfordre grenser. Redaktørene for opposisjonsaviser som *Statsborgeren*, *Patrouillen* og *Drammens tidende* måtte stadig for retten på 1820- og 1830-tallet, anklaget for ærekrenkelser og ubegrunnede påstander etter paragrafer i de gamle lovene fra eneveldets dager. Høyesterett spilte her en viktig rolle og tolket gamle lover i lys av den nye konstitusjonens ånd.²⁸ Redaktørene ble frifunnet eller idømt saksomkostninger og mindre bøter, men aldri så strenge straffer som lovverket åpnet for. Til gjengjeld svarte redaktørene med å trykke prosedyrene, slik at alle kunne lese aktors urimelige påstander og defensoratets forsvar for trykkefriheten.²⁹

27 Johansson, S. S. F. (2012). Bondetogene på Østlandet i 1818, i K. Dørum og H. Sandvik (2012), *Opptøyer i Norge 1750–1850*.

28 Langeland, N. R. (2005). *Siste Ord, Høgsterett i norsk historie 1814–1905*, bind 1, s. 185–231.

29 Ringvej, M. (2014). Trykkefrihet i 1814 – det opplyste eneveldets demokratiske arv, *Historisk Tidsskrift* nr. 1 2014. Ottosen, R. (2015). Matthias Conrad Peterson og kampen for yttringsfrihet i tiden rundt 1814, *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 23 2015, s. 92.

Hovedstadens teatre og torg ble nye arenaer for opposisjon. Både pipekonserten i Christiania teater 4. november 1827 og torgslaget 17. mai 1829 provoserte Carl Johan. Regjeringen, som ikke ønsket større kongelig innblanding, tok selv affære og satte ned undersøkelseskommissjoner. Men med pressen til stede, og alle hendelser grundig referert i avisene, ble politiets og det militæres overreaksjon tydelig for enhver. I begge tilfeller kan det hele karakteriseres som et finstemt samspill mellom opposisjon, presse, rettsvesen og regjering, rettet mot en krakilsk konge som ikke forsto hvor den politiske utviklingen gikk.³⁰

Stortinget selv utgjorde en samlet opposisjon i møtet med Carl Johan, som ville forandre Grunnloven i monarkisk retning ved å innføre absolutt veto og opprette en norsk adel. Stortinget sto samlet i sin nasjonale, liberale opposisjon – og vant. Ingen av kongens grunnlovsforslag gikk igjennom. Selv åpnet de folkevalgte for én grunnlovsendring: I 1821 utvidet de stemmeretten til også å gjelde reindriftsamene i Finnmark – de såkalte rettighetsmenn. Men striden mellom storting og kongemakt førte til usikkerhet om retten til politisk opposisjon, selv blant stortingsrepresentanter. Representanten Jakob Hoel fra Hedmark skrev i brev til kona 9. august 1821:

Om Thinget [Stortinget] tør jeg nesten ikke skrive. Det gaar det Rygte at Breve som nogle Storthingsmænd har skrevet hjem skal være opfiskede, og man venter at en vis F:anden skal komme med Motion derom. Det er ikke mange som kan være aldeles sikker; thi endog de uskyldigste Udladelser kan mistydes. Dog vil jeg troe at man ikke snapper mig. Hvor mange Breve har du faaet med Posten?³¹

Kongemakten hadde sine midler. I 1828 presset Carl Johan fram «Ansvarlighetsloven». Paragraf 12 gjaldt stortingsdebatter:

30 Steen, S. (1962). *Konge og Storting* s. 92–98, også O. A. Storsveen, (2004). *En bedre vår. Henrik Wergeland og norsk nasjonalitet*, s. 38. Undersøkelseskommissjonens innstilling ble utgitt av Christiania bys formannskap: *Undersøgelses-Commissionens Forhandlinger i Anledning det Forefaldne i Christiania offentlige Skuespilhuus den 4de November 1827*. Christiania 1828.

31 Koht, H. (1927). *Fra den gamle bonde-opposisjonen. Brev og innlegg fra Stortingene 1818, 1821, 1822 og 1833 av Jacob Hoel. Utgitt for den norske historiske forening ved Halvdan Koht*, s. 130.

Tilsidesætter en Representant under Forhandlingerne i Stortinget, den Ærbødighed, som skyldes Kongen og det Kongelige Huus, eller den Agtelse, som skyldes fremmede, i Vendskab med de forenede Rigers værende Magter, bør han bøde fra 100 til 1000 Spd, eller efter Omstændighederne, straffes med Fæstningsarrest fra 3 Maaneder til 5 Aar.³²

Stortinget selv ble også en arena for opposisjonspolitik. Helt fra Eidsvoll kan en følge en opposisjon mot embetsmennenes dominans, med et ønske om å øke bøndenes innflytelse. Både stortingsrepresentantene Nils Bru og Hans Barlien ble anklaget for å angripe Grunnloven fordi de oppfordret til å velge bønder til Stortinget. Barlien mente at embetsmenn ikke kunne være valgbare til Stortinget, fordi de var ansatt og avhengige av Kongen.

Lenge var agitasjon i forkant av valgene heller ikke ansett som forenlig med uavhengige, frie valg. Utkast til valgloven av 1828 hadde inneholdt forbud mot agitasjon, med henvisning til et forbud mot å skaffe seg innflytelse på valgene. Bondeopposisjonen på Stortinget klarte imidlertid å forhindre at dette ble vedtatt.³³ I forkant av valgene i 1833 og 1836 ble det drevet effektiv agitasjon, blant annet av John Neergaard, som med *Olaboka* klarte å mobilisere bøndene til å velge bønder som valgmenn og stortingsmenn.³⁴

Kravet om allmenn mannlig stemmerett ble reist av Marcus Thrane og arbeiderforeningene med 30 000 medlemmer. Men dette kravet ble for radikalt for Stortinget. Stortinget sluttet rekkene og lot komiteen som arbeidet med ny husmannslov, motta delegasjonen fra Lilletinget. Stortinget blandet seg heller ikke inn i de senere arrestasjonene og represaliene mot thranittene. Dragkampen mellom kongemakt og storting kom

32 Straffeloven 9–29 Bøter eller fengsel.

33 Hommerstad, M. (2012). *Politiske bønder, Bondepolitikk og Stortinget 1815–1837*, s. 233–234.

34 Neergaard, J. (1830). *En mærkelig samtale imellem tvende bønder, under deres Fodreise til en Valgforsamling i Aaret 1820*, utgitt anonymt; *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning tilligemed en Samtale indeholdende Veiledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelse af Valgmænd og Repræsentanter*, Christiania 1830 (på folkemunne «Olabora») utgitt anonymt.

Se også Soelvold, P. (1832). *Nogle Ord om Storthingsvalg for Lægmanden*. Christiania 1832.

Soelvold, P. (1840). *Om Storthingsvalg: Nogle Ord til Norges stemmeberettigede Borgere*, Christiania 1840.

til å dreie seg om kravet om ansvarlige statsråder og fikk først sin foreløpige avklaring ved riksretten i 1884.

Gamle og nye former for opposisjon: virkemidler og myndighetenes svar

Etter 1814 mente myndighetene fortsatt at det var ulovlig å sammenkalle allmuen med brev eller budstikke. 1765-forordningen sto fortsatt ved lag. Den ble brukt mot romsdalsbøndene som protesterte mot brennevinskatt i 1817,³⁵ og mot østlandsbøndene etter skatteprotesten i 1818.³⁶ I begge tilfeller dreide det seg om at folkemengden ikke hadde fulgt øvrighetens ordre om å avbryte aksjonene. Men for å avgjøre hvem som burde anklages og straffes for folkemengdens aksjoner, dreide kommisjonsavhørene og anklagepunktene seg nettopp om jakten på lederne og virkemidlene – brev, løpesedler og spørsmål om hvem som hadde skrevet hva.

Myndighetenes virkemidler var de samme som før 1814. Når store folkemengder hadde oppfordret til ulydighet mot lovene, hadde øvet selvtekt eller forsøkt å frigjøre en arrestant, gjaldt det å plukke ut lederne, for så å straffe dem. Som før 1814 ble det oppnevnt undersøkelseskommisjoner som også kunne få utvidet mandat som dømmende kommisjoner. Sakene ble deretter gjerne forelagt Høyesterett. De velinformerte kommisjonene kunne som før 1814 foreslå å innføre noen forbedringer. Det var heller ikke etter 1814 noen vilje til å straffe hele bygdelag med innespering. Bøter og saksomkostninger ble derimot brukt, slik at delaktighet i ulovlighetene skulle føles.

I mangel av nye lover er det viktig å se hvordan opposisjon bidro til å avklare rettstilstanden. De mange rettssakene mot redaktører og presse bidro til å avklare hvordan midtpartiet i Grunnlovens § 100 skulle forstås (se ovenfor). Trykkefrihetsforkjempere insisterte på at paragrafens ordlyd om trykkefrihet og ytringsfrihet skulle tas på alvor, og slik svant langsomt tilknyttingen til eneveldets 1799-forordning.

35 Døssland, A. (1990). *Med lengt mot havet. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal 11671–1835*. Samlaget, s. 485–487.

36 Johansson, S. S. F. (2012). Bondetogene på Østlandet i 1818, i K. Dørum og H. Sandvik (2012), *Opptøyer i Norge 1750–1850*.

Torgslaget i 1829 førte til en debatt om Grunnlovens § 99, om anvendelse av militærmakt og politiets bruk av opprørslover. Debatten hindret trolig at kriminalloven, som på dette tidspunkt var under arbeid, ble utviklet til noe enda strengere. Kriminalloven av 1842 inneholdt forbud mot å oppfordre til ulydighet mot lovene, selvtekt og å befri arrestanter. Paragrafene i straffeloven ble brukt mot Thranebevegelsen på 1850-tallet. Domfellelse av i alt 123 thranitter viser at fengselskapasiteten i Norge var økt betraktelig.

I 1842 ble konventikkelplakaten opphevet. Det var en seier for den lavkirkelige Haugebevegelsen. Opphevelse av denne loven førte til at en rekke organisasjoner ble etablert. Innføring av kommunalt selvstyre i 1837 førte også til økt lokal politisk aktivitet.

Opposisjonens virkemidler

Når en skal studere ulike former for mobilisering, er det viktig å søke kunnskap om aktørenes virkelighetsoppfatning. Hvordan skapes en felles virkelighetsforståelse, og hvordan oppstår det enighet om samlet handling? For opposisjon i Norge etter 1814 har historikere brukt både rettsmateriale, som ikke skiller seg særlig fra kildematerialet fra før 1814, spionrapporter referert i stattholderrapporter til Kongen, samt aviser. En grunnleggende forskjell fra tiden før 1814 er forslag om lovendringer. Opposisjonen arbeidet parlamentarisk og forsto raskt mulighetene som lå i en lovgivende forsamling. Stortingsrepresentanter fremmet egne og andres lovforslag, og fikk forslag til lover som brev, petisjoner eller avisinnlegg, ofte med mange underskrifter.

Protestmarsjer var et nytt virkemiddel, som ble tatt i bruk i 1818, og som i 1823 ble brukt av bønder på Finnskogen under ledelse av den finske studenten Gottlund i et tog til Stockholm. Thranebevegelsen diskuterte om de skulle arrangere en protestmarsj for å vise styrke, men endte opp med en beskjeden delegasjon til storting og stattholder.

Som før 1814 var det forsvinnende lite voldsbruk i protestaksjonene. Opposisjonen var klar over lovens bud. Marcus Thrane advarte sine lokalforeninger mot selvtekt. Selv ikke under tvangsauksjoner på Hedmarken skulle en hindre lensmannen i å gjennomføre auksjonen. Humor var et

virkemiddel som opposisjonen brukte. Latteren nedenfra var virkningsfull. Det var ikke uten grunn at Asbjørnsen og Moe skrev ned kjære og mye fortalte eventyr som «Presten og klokkeren» eller «Herremannsbrura». Avisa *Statsborgeren* hadde en lengre serie i desember 1831 om nytt utkast til straffelov, og kommenterte ironisk utkastet slik: «Anmerkninger til den norske Ordbog. Oprør: Naar mer end To tale sammen paa Gaden den 17de Mai.»³⁷ Marcus Thrane forteller selv i sine erindringer om hvordan han på toårsdagen for februarrevolusjonen klatret opp i en lyktestolpe på Stortorvet og forklarte sine tilhengere at politiet hadde forbudt demonstrasjon, for deretter til allmenn jubel å rope tre ganger tre hurra for en ny regjering av Ueland og Sverdrup.³⁸ Den mørkere tonen rundt denne hendelsen kan en lese i *Bratsbergs Amtstidende*, som vide-reformidlet rykter om at arbeiderne hadde dratt gjennom gatene og sunget opprørske sanger, at kongen selv hadde ridd ut for å møte hopen, og at en kanon var kjørt fram. Avisas ønske var at en «streng og energisk justits» snart måtte sette en skranke for det «foruroligende og fordærlige agitativsvæsen».³⁹

Konklusjon: Opposisjonens fredelige, parlamentariske linje

Betingelser for opposisjon før og etter 1814 var i stor grad avhengig av hvilken linje for opposisjon som ble valgt. Et fellestrekk er rettsbevisstheten og innsikten i lovers betydning. Opposisjonen lot være å bruke voldelige midler. Det var aldri snakk om bevæpning, det var ingen revolusjonsforsøk, ingen barrikader. I noen tilfeller kom det til selvtækt. Det var i tilfeller da gjaldt det å befri ledere som myndighetene hadde fengslet.

Opposisjonen benyttet seg raskt av forsamlingsfrihet da det ble akseptabelt. Både Thranebevegelsens arbeiderforeninger og Jaabækbevegelsens bondevennforeninger er uttrykk for dette. – Begge hadde imponerende medlemstall, opp mot 30 000, like mange som hvert tredje år stemte ved

³⁷ *Statsborgeren* 18. desember 1831: om straffeloven.

³⁸ Bjørklund, O. (1970). *Marcus Thrane, sosialistleder i et U-land*, s. 233.

³⁹ Bjørklund s. 233-234.

stortingsvalg. Thranebevegelsen organiserte verdslige søndagsskoler for å utdanne medlemmene, holdt fester og etablerte fellestiltak som sparekasser, sykekasser og innkjøpslag. Opposisjonen benyttet seg også av trykkekafriheten. Både Marcus Thrane og Søren Jaabæk grunnla egne aviser. Avisene ble aktivt brukt for å fremme opplysning om diverse aktuelle emner. Bevegelsene arbeidet parlamentarisk. I foreningene og i avisene diskuterte de lovforslag som de prøvde å få fremmet på Stortinget, eller oppfordret regjeringen til å utrede. Grunnloven ble en håndbok i parlamentarisk framgangsmåte.

Det kan passe å avslutte med noen linjer om 1800-talls-opposisjonens historiske bevissthet. Både Henrik Wergeland og Marcus Thrane framhevet Lofthus. Wergeland skrev i 1842 varmt om «Almuetsmanden Christian Lofthus» i redaktør Reiersens *Christiansandsposten*.⁴⁰

Han udrettede meget godt for de Almuer, han satte i Bevægelse; han vakte Regjeringens Opmærksomhed for det Udsugelsesvæsen, som gik isvang i Norge; han gjorde den bange for Folkets Fortvivlelse; han lærte den at kjende dets Nød; han bevirkede Begunstigelser for de meest Lidende, Straf over de groveste Sportulanter, og at Regjeringen iværksatte Forholdsregler imod Udsugelserne og til Afhjælpen af Nøden. Og han leed indtil Døden herfor.

Høsten 1851 hadde *Arbeiderforeningernes Blad* en artikkelserie om Lofthus. Artikkelserien skulle sette mot i bevegelsen. Ledelsen satt fengslet, og undersøkelseskommissjonen var i full gang med å forhøre medlemmene. Stoffet var hentet fra et gammelt nummer av *Statsborgeren* fra 1837, men redaktøren mente den var av interesse.⁴¹ Artikkelen tema ble presentert slik:

[...] Den Taalmodighed, hvormed det norske Folk har taalt Fortryk og politiske Forutrettelser, har man ordentlig gjort sig til af, kaldet den «Troskab», og op høyet den i Sang og Tale som en national Dyd. Seer man sig imidlertid tilbage,

40 Wergeland, H. (1842). Almuetsmanden Christian Lofthus, i juni og juli 1842 i *Christiansandsposten* nr. 82–142. Også trykt i *Samlede skrifter* bd. I 1857.

41 *Arbeiderforeningernes Blad* 18.10.–25.10.1851: «Efterfølgende Opsats er optaget fra Statsborgeren». Artikkelen var klippet fra *Statsborgeren* 30. juli 1837. «Da den formodentlig for størsteparten af vore Læsere ikke er bekjendt, og da den tillige er af historisk interesse, indtages den her.» Artikkelen i *Statsborgeren* var signert W, altså Henrik Wergeland. Se også Henrik Wergeland om Lofthus i *For Menigmand* No. 10, 17. mai 1838: «Almuetsmanden Kristian Jensen Lofthus minde».

og undersøger Sagen noget nærmere, tilfredstilles man dog ved enkelte Navne, som haandhæve Nationen den bedre historiske Roes, at den kun modvilligen har givet efter, og at en Loyaltet, hvis rette Navn skulde være Slavesind, er den fremmed» [...]

Med andre ord; det en kunne være stolt av, var historien om motstand, og ikke den pompøse varianten om tålmodighet og troskap. Lofthus-historien viste kontinuitet ikke bare når det gjaldt kampen for lov og rett, men også når det gjaldt myndighetenes overreaksjon.

1814 som politisk vendepunkt var en hovedsak for 1800-talls-opposisjonen. Av det fulgte at de var særdeles oppmerksomme på betingelser for opposisjon. De var årvåkne for alt som lignet uretten under eneveldet, og i historiene om motstand reflekterte de åpent i pressen over kontinuitet og endring på en måte generasjonene før dem ikke kunne ha gjort.

Litteraturliste

- Arbeiderforeningernes Blad* 18.10.–25.10.1851: «Efterfølgende Opsats er optaget fra Statsborgeren».
- Bjerkås, T. (2017). «From the Parish to the Public Realm. Changing terms of local government in Norway between absolutism and constitutional rule», *Scandinavian Journal of History*, Vol. 42 (5).
- Bjørklund, O. (1970). *Marcus Thrane, sosialistleder i et U-land*. Oslo: Tiden.
- Christiania bys formannskap (1828). *Undersøgelses-Commissionens Forhandlinger i Anledning det Forefaldne i Christiania offentlige Skuespilhuus den 4de November 1827*. Christiania.
- Døssland, A. (1990). *Med lengt mot havet. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal 1, 1671–1835*. Oslo: Samlaget.
- Dørum, K. (2006). «Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet», *Historisk tidsskrift*, bd. 85, nr 3.
- Dørum, K. og Sandvik, H. (red.) (2012). *Opptøyer i Norge 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Spartacus forlag.
- Dørum, K. (2017). «Bondemotstand og folkelig opposisjon under eneveldet», i K. Dørum og T. Bjerkås, *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660–1814*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Spartacus forlag.
- Dyrvik, S. (1978). *Den lange fredstiden 1720–1784. Norges Historie*, bd. 8. Oslo: Cappelen.

- Evju, H. (2010). «Frihet som politisk problem i dansk-norske tidsskrifter 1784–1799», i H. Sandvik (red.).
- Fiskaa, I. (2012). «Lofthusreisinga i Agder og Telemark 1786–87», i K. Dørum og H. Sandvik (red.).
- Hommerstad, M. (2012). *Politiske bønder, Bondepolitikk og Stortinget 1815–1837*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Spartacus forlag.
- Johansson, S. S. F. (2012). «Bondetogene på Østlandet i 1818», i K. Dørum og H. Sandvik (red.).
- Koht, H. (1927). *Fra den gamle bonde-opposisjonen. Brev og innlegg fra Stortingene 1818, 1821, 1822 og 1833 av Jacob Hoel*. Utgitt for den norske historiske forening ved Halvdan Koht. Oslo: Grøndal & søns boktrykkeri.
- Langeland, N. R. (2005). *Siste Ord, Høgsterett i norsk historie 1814–1905*, bd. 1. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Løyland, M. (2018). *Lofthusoppreisten. Rettsmateriale frå kommisjon og høgsterett 1787–99*. Kildeutgivelser fra Riksarkivet 4. Oslo: Arkivverket.
- Maliks, J. (2011). *Vilkår for offentlighet. Sensur, økonomi og transformasjonen av det offentlige rom i Danmark-Norge 1730–1770*. Trondheim: NTNU.
- Michalsen, D. (2010). «Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhed». Johan Frederik Wilhelm Schlegel, Astræa og trykkefrihetens grenser, i H. Sandvik (red.).
- Neergaard, J. (1830). *En mærkelig samtale imellem tvende bønder, under deres Fodreise til en Valgforsamling i Aaret 1820*, utgitt anonymt; *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning tilligemed en Samtale indeholdende Veiledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelse af Valgmænd og Repræsentanter*, Christiania (på folkemunne «Olaboka»), utgitt anonymt.
- Nøding, A., Krefting, E. og Ringvej, M. (2014). *En pokkers Skrivesyge: 1700-tallets dansk- norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Spartacus forlag.
- Ottosen, R. (2015). «M. C. Peterson og kampen for ytringsfrihet i tiden rundt 1814», *Pressehistorisk tidsskrift* (23) 92.
- Pedersen, A. og Munch-Møller, M. G. (2012). «Protester i nød tid», i K. Dørum og H. Sandvik (red.).
- Pedersen, A. (2012). «Kornoppløpet i Arendal 1813», i K. Dørum og H. Sandvik (red.).
- Rian, Ø. (2014). *Sensuren i Danmark-Norge: vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringvej, M. (2014). «M. C. Peterson (1761–1833) », i M. Eide (red.) *Journalistikkens norske klassikere: ved noen av dem*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringvej, M. (2014). «Trykkefrihet i 1814 – det opplyste eneveldets demokratiske arv», *Historisk Tidsskrift*, bd. 93, nr.1.

- Sande, S. (2012). «Kornoppløpene på Toten og i Trondheim», i K. Dørum og H. Sandvik (red.).
- Sandvik, H. (red.) (2010). *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Spartacus forlag.
- Sandvik, H. og Michalsen, D. (2013). *Kodifikasjon og konstitusjon. Grunnloven § 94s krav til lovbøker i norsk historie*. Oslo: Pax forlag.
- Seip, J. A. (1958). «Teorien om det opinionsstyrte eneveldet», *Historisk tidsskrift*, bd. 38 (397–464), nr. 2.
- Soelvold, P. (1832). *Nogle Ord om Storthingsvalg for Lægmanden*. Christiania.
- Soelvold, P. (1840). *Om Storthingsvalg: Nogle Ord til Norges stemmeberettigede Borgere*, Christiania.
- Stampe, H.: *Erklæringer, Breve og Forestillinger, Generalprokurørembedet vedkommende*, bd. 1–6, 1793–1807.
- Statsborgeren* 18. desember 1831: om straffeloven.
- Steen, S. (1962). *Konge og Storting, Det Frie Norge*, bd. 5. Oslo: Cappelen.
- Storsveen, O. A. (2004). *En bedre vår. Henrik Wergeland og norsk nasjonalitet*. Universitet i Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet.
- Supphellen, S. (1978). «Supplikken som institusjon i norsk historie», *Historisk tidsskrift*, bd. 57, nr. 2.
- Sætra, G. (1980). *Embetsmann, Bonde, Borger – konflikten mellom trelasthandlere i Arendal og bønder i opplandet 1782–1795*. Universitetet i Bergen: Hovedoppgave i historie.
- Wergeland, H. (1842). «Almuetsmanden Christian Lofthus», *Christiansandsposten* nr. 82–142.
- Østrem, N. O. (2012). «Krigsskip mot skattenektarane på Karmøy», i K. Dørum og H. Sandvik (red.).
- Christian V's Norske Lov (1687) 6–4–14
- Kriminalloven (1842), 10–13
- Straffeloven (1902) § 140
- Straffeloven av 2005 § 183 og § 155–160